

Müneccimbaşı Mehmet Çelebi'nin "Usul-i Ahkâm-ı Sâl-i Alem" Adlı Eseri Hakkında Bir Değerlendirme

An Evaluation on "Usul-i Ahkâm-ı Sâl-i Alem", a Work by Münecimbaşı Mehmet Çelebi

Dr. Öğr. Üyesi Rumeysa KARS¹, Yüksek Lisans Öğrencisi Selma ÇELEN²

Öz

Herhangi bir basma âletiyle basılmamış, özel mürekkep ve kalemle çoğu defa özel olarak işlenmiş kâğıtlara yazılarak meydana getirilen, ilmî, fennî ve edebî eserlere yazma eser adı verilmektedir. Bu türden eserlerin en nadide örneklerinin Osmanlılar devrinde ortaya konduğu tespit edilebilmektedir. Nitekim arşiv ve kütüphanelerde basma kitapların yanı sıra el yazması eserlerin de saklanıp, tasnif edildiği, itina ile korunduğu bölümler bulunmaktadır. Bu çalışmanın konusunu Münecimbaşı Mehmed Çelebi'nin yazmış olduğu Usul-i Ahkâm-ı Sâl-i Alem adlı Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 890/1 arşiv numarasıyla yer alan bir yazma eseri oluşturmaktadır. Eserin ilgili nüshasının tanıtılması ve içeriğinin değerlendirilmesi bu suretle gerçekleştirilecektir. Nitekim eser, bir astronomi ve astroloji bilimi kitabıdır. Bu eser, Osmanlı Devleti'nde ahkâm takvimi hazırlarken nasıl bir usul izlenmesi gerektiğini konu edinmektedir. Ayrıca gökyüzündeki gezegen ve yıldızların buldukları konumların toplumdaki kişi ve olaylara nasıl etki ettiğini de müellif, ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Bu suretle astronomi ve astrolojinin Osmanlılar devrinde müneccimbaşılık kurumu adı altında yürütmüş olduğu faaliyetlere ilişkin değerlendirme de çalışma kapsamında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yazma eser, müneccimbaşı, müellif, astronomi, astroloji

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Scientific, scientific and literary works, which are not printed by any printing tool, and which are created by writing on specially processed paper, often with special ink and pen, are called manuscripts. It can be determined that the rarest examples of such Works were produced during the Ottoman period. As a matter of fact, there are sections in the archive and libraries where manuscripts as well as printed books are kept, classified and protected with care. The subject of this study is a manuscript with the archive number 06 Mil Yz A 890/1 of the National Library named Usul-i Ahkâm-ı Sâl-i Alem, written by Chief Magistrate Mehmed Çelebi. In this way, the presentation of there levant copy of the work and the evaluation of its content will be carried out. Indeed, the work is an astronomy and astrology science book. This work deals with the method to be followed while preparing the judicial calendar in the Ottoman Empire. In addition, the author also discusses in detail how the positions of the planets and stars in the sky affect the people and events in the society. In this way, the evaluation of the activities carried out by astronomy and astrology under the name of the chief astrologer in the Ottoman period will also be discussed within the scope of the study.

Keywords: Manuscript, chief astrologer, author, astronomy, astrology

Paper Type: Research

Giriş

¹Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, rumeysakars@nevsehir.edu.tr

²Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, selm.celen@gmail.com

Osmanlı Devleti'nde müneccimbaşılar, çoğu padişahın yapacakları seferleri, alacakları kararları danıştıkları kişiler olarak önemli bir saray memuriyetini temsil etmekteydiler. Müneccimbaşılar, *ilm-i nücum* sayesinde yapılacak işlerin uğurlu zamanını yani eşref saatlerini tayin etmekte olup; gezegen ve yıldızların buldukları konumların toplumdaki kişi ve olaylara nasıl etki ettiğini saptamakla görevliydi (Özçelik,2018:25; Şuşar,2008:89). Mehmed Çelebi, hazırladığı ahkâm takvimlerinde, belirtmiş olduğu hususlarda, isabetli görüşler ortaya koyan müneccimlerden birisidir. Kaleme aldığı Usul-i Ahkâm-ı Sâl-i 'Âlem adlı eseri de bu minvalde kaleme alınmış bir ahkâm kitabıdır. On yedinci yüzyılda bir Muvakkıthane'de yapmış olduğu takvimler sayesinde fark edilen ve sonrasında müneccimbaşılığa atanan Mehmed Çelebi, Sultan III. Mehmed ve IV. Murad dönemlerinde müneccimbaşılık vazifesini ifa etmiştir. Mehmed Çelebi, aynı zamanda Ahkâm takvimi yazan ilk müneccimbaşıdır. Bahsi geçen eserde ahkâm takvimi yazma usullerini konu edinmiştir. Burçların, yıldızların ve gezegenlerin insanların gündelik hayatına olan yansımaları eserde ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Matbaanın yaygın olmadığı dönemlerde el yazması eserlerin önem arz ettiği aşikârdır. Bir yazma eser formunda hazırlanan Usul-i Ahkâm-ı Sâl-i 'Âlem adlı eser, zaman içerisinde çoğaltılmak ve bu suretle istifadeye sunulmak istenmiş olacak ki esere ilişkin yapılan incelemede eserin beş nüshasının olduğu ve farklı kütüphanelerde muhafaza edildiği ve hatta bir nüshasının transkript edilmek suretiyle tez olarak çalışıldığı saptanmıştır. İstinsah denilen bu çoğaltma işlemi, bir metni kopya etme, suretini çıkarma anlamına gelmektedir (Bozkurt&Kaya,2001:493). Bu görevi ifa eden kişiye ise müstensih denilmekteydi. Bunlardan beklenen esasen eserin orijinal nüshasına en uygun kopyasının ortaya konulmasıdır.

1. Yöntem

Ahkâm takvimi hazırlarken nasıl bir usul izlenmesi gerektiğinin konu edildiği, Usul-i Ahkâm-ı Sâl-i Alem adlı yazma eserin iki farklı nüshası bu çalışmanın hazırlanması sürecinde tarafımızca incelenmiştir. Nüshaların incelenmesinde izlenen yöntem şu şekilde gerçekleşmiştir. Eserin mevcut nüshalarından Milli Kütüphanede bulunan 06 Mil Yz A 890/1 arşiv nolu nüsha tarafımızca Yüksek Lisans konusu olarak incelenmekte olup; yapılan çalışma kapsamında metin öncelikle transkript edilmiş ve sonrasında içerik değerlendirmesine gidilmiştir. Diğer nüsha ise bir yüksek lisans tezi olarak daha önce çalışılmış olan Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan 19 Hk 3014 arşiv numarasıyla kayıtlı olan nüshadır ve bu çalışma incelendiğinde çalışmanın çeviri ve değerlendirmeye yönelik olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla mevcut iki nüsha arasında mukayese yapılarak, nüshalar arası ortak noktalar ve farklılıklar belirlenmek istenmiş ve bu düzlemde elimizde bulunan nüshanın eksik noktaları ya da farklı hususları daha fazla ön plana çıkarılmak istenmiştir.

Bu inceleme sonucunda nüshalar arasında saptanan farklar örneklerle ele alınmıştır.

Nüshaların kıyası yapılırken numaralandırmada şu yol izlenmiştir.

06 Mil Yz A 890/1 arşiv numaralı nüsha **A**,

19 Hk 3014 arşiv numaralı nüsha ise **B** harfiyle kodlanmıştır.

Bu çalışmada bu bağlamdan hareketle öncelikle müneccimbaşılık kurumu hakkında bilgi verilmiş ve sonrasında yazar ve eserleri tanıtılmış, daha sonra ise incelenen nüsha ele alınmıştır. En son olarak da mevcut nüsha ve daha önce çalışması yapılmış olan diğer nüshanın kıyasına değinilecektir. Yazma eserlerin tarihî bilgi kaynağı olması hususundaki önemi yadsınamaz. Dolayısıyla hem çevirisi yapılan hem de değerlendirilecek olan bu nüshanın, Osmanlı Devleti'nde ahkâm takvimi hazırlanma kaideleri hususunda malumat edinme ve müneccimbaşılarının bu konudaki vazifelerinin saptanması hakkında çalışmak isteyenlere katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

2. Kavramsal ve Tarihî Boyutuyla "Müneccimbaşılık"

Tarih boyunca geleceği bilmek insanoğlunun her daim ilgisini çekmiştir. Oluşabilecek tehlikeleri önlemek ya da fırsatları değerlendirebilmek bu olayı daha cazip hale getirmiştir. Gökyüzünün muazzam derinliklerinde aranan bu bilgiler genellikle tesadüfen edinilmiştir. En ilkel çağlarda bile gökyüzüne bir ululuk atfedilmiş kimi zaman güneş, kimi zaman ay ve yıldızlar hayranlık hatta tapınma mercii mesabesinde muamele görmüşlerdir (İbn Haldun,1377:876). Yıldızların her daim insanları ve olayların gidişatını etkiledikleri düşünülmüş, yine onlar sayesinde gaybdan haberler alınacağına inanılmıştır. Tek tanrılı dinlerin bu konulardaki net tavrına rağmen bu merak terk edilmemiş tam aksine daha da gelişmiştir (Nasr, 2006:131).Buradan hareketle gökyüzündeki gezegenler, yıldızlar ve diğer tüm gök cisimlerine dair olay ve olguları inceleyen bilim dalı *astronomi*, insan kaderi ve karakteri üzerinde gökyüzündeki cisimlerin yarattığı etkinin yorumlanması da *astroloji* ilmi kapsamına girmektedir (Dalkırdan, 2019:6; Unat,2013:77).

Astronomi ve astroloji kavramları günümüzde iki ayrı manayı ifade edip işlevleri birbirinden farklı alanları kapsamaktadır. Fakat bu kavramlar önceki yüzyıllarda genellikle birbiri yerine ve eşanlamlı olarak kullanılmışlardır.

Bazı filozoflar astronomiyi matematiğin; astrolojiyi ise tabiat felsefesinin bir dalı olarak vasıflandırmış olsalar dahi, bu kullanım kaynaklarda bu türde bir ayrıma tabii tutulmamıştır. Arapça, Farsça ve Grek dilinde yazılan kaynaklarda bu kavramların benzer anlamlarda kullanılmış olduğu belirlenebilmektedir (Nasr,2006:95; Fehd,2000:126).

Mezopotamya’da doğan astronomi-astroloji ilmi eski Mısır, Grek, Roma ve Uzakdoğu ülkelerinin katkılarıyla daha da zenginleşmiştir (Sezgin,2008:3-4; Pingree,1963:78; Tez, 1991:54). İslam dünyasında yedinci yüzyılda başlayan fetihlerle İslam coğrafyasının genişlemesi neticesinde yeni kültürlerle tanışılmıştır. Bu kültürlere özgü eserlerden yapılan çeviriler sayesinde ortaya çıkarılan bilgiler sonucunda ise astronomi ve astroloji bir bilim haline dönüştürülmüştür (Aydüz, 1995:160; Fehd,2000:129; Salıba,1992:65).

İslam kültürü içerisinde astronomi-astroloji ilmi, ‘*ilm-i nücüm*’, ‘*ilm-i hey’et*’ ve ‘*ilm-i felek*’ isimleriyle adlandırılmıştır. Müslüman bilim adamları yıldızlar ve gezegenlerin gözlemlenmesi, gezegen hareketlerinin hesaplanması ve astronomi-astroloji aletlerinin icadı ve kullanımı noktasında çok önemli katkı sağlamışlardır(Nasr,2006:95; Bakkal,2013:208; Pingree,1963,80). Netice itibarıyla bu bilim sayesinde takvimler hazırlanmış, yıllıklar düzenlenmiş, kiblenin yönü tayin edilebilmiştir. Abbasiler döneminde Bağdad ve Şam’da ilk rasathaneler kurulmuştur. İlk defa Aristo felsefesi ve Batlamyus astronomisi Yunan dilinden Arapça olarak tercüme edilmiş ve İslam dünyasında yayılmaya başlamıştır. Devam eden yüzyıllarda kurulan devletlerde bu ilme olan ilgi ve merak daha da artmış; yapılan ilmi rasadlar sayesinde astronomi-astroloji ile ilgili birçok kıymetli eser ortaya konulmuştur. Selçuklular zamanındaki imar faaliyetleri üzerine yapılan çalışmalarda rastlanan rasat kuyuları bu gözlemlerin daha önceki dönemlerde de yapıldığına dair örnek niteliğindedir (Sezgin, 2008:20; Aydüz, 1993:14;Salıba,1992:69).

Yapılan gözlemler sonucunda ay ve güneş tutulmalarının yılın hangi zamanlarında gerçekleşeceği önceden tahmin edilebilmiştir. Hac mevsiminin tespiti, Ramazan ayının ne zaman başlayacağı ve bayram günlerinin bu noktada tespiti yine bu gözlemler sayesinde belirlenebilmiştir. Bu ilimle ilgilenen kişi müneccim olarak adlandırılmaktaydı. Nitekim yıldızlara ilişkin ilimde yetkin olup onların hareketlerinden hüküm çıkaranlar ‘*müneccim*’ adı verilen kişilerdi. Müneccim, *yıldız* anlamına gelen *Arapça ‘necm’* kökünden türetilmiş bir kelimedir. Osmanlılar da müneccim terimini daha önce kurulan Türk-İslam devletlerinde kullandığı şekliyle astronomlar ve astrologları ifade etmek anlamında kullanmışlardır (Aydüz, 1995:159; Zeki,2004:76) .Müneccimbaşılık ise Osmanlılarda saray memurlarından olup,yıldız ilmiyle uğraşan astronomi ve astrolojiyle ilgili hususlarda çıkarımda bulunan müneccimlerin başı olan kişilere verilen bir sandır Osmanlılar zamanında yıldız ilmi demek olan *ilm-i nücum* ile uğraşanların sayısının fazla olduğu ve bu ilimle genel olarak din ulemalarının uğraştıkları ve

Müneccimbaşların da genellikle bu zümreden tercih edildiklerini söylemek mümkündür (Pakalın, 1983:618).

Osmanlı tarihinde *padişah cülusu, veladet(doğum), harp ilanı, ordunun hareketi, sadrazamlara mühür verilmesi, denize gemi indirilmesi, sultan düğünü* gibi hususlarda genellikle müneccimlerin düzenledikleri zayıç e tkili olurdu. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde müneccimbaşılık önemli bir itiyat olarak kabul görmüştür (Uzunçarşılı,2014: 369; Unat, 1999: 90). Müneccimbaşı olacak kişinin takvim hesabı ilmini biliyor olması gerekmektedir. Takvim hazırlamak bu hesaplamalar sonucunda gerçekleşmekteydi. Burçların, yıldızların tabiatlarını bilmek ve hareketlerini hesaplamak, usturlab aletini kullanmak, ziç hazırlamak müneccimbaşı olmak için aranan diğer şartlardı. İlmiye sınıfından yetişen müneccimbaşı ve ikinci müneccimin tayinleri hekimbaşının önerisi üzerine gerçekleşir, padişahın ataması ile bu şahıslara görev verilir. Müneccimbaşı, adından da anlaşılacağı üzere bütün müneccimlerin yönetiminden sorumlu kişiydi. Müneccimbaşına yardımcı olan ve onun emrinde çalışan *Müneccim-i Sani, Müneccim-i Salis, müneccimbaşı katipleri ve diğer müneccimler* gibi kişiler de bulunmaktaydı (Uzunçarşılı,2014:356; İhsanoğlu, 2013:273).

Osmanlı Devleti'nde müneccimliğin önemli bir konuma yükseltilmesi, Selçuklu döneminde Anadolu şehirlerinde daha önce oluşturulmuş olan ilmi gelenek ile dönemin en önemli ilim ve kültür merkezleri arasında sayılan Mısır, Suriye, İran ve Türkistan'dan gelen alimler sayesinde gerçekleşmiştir (İhsanoğlu, 1996:21; Zeki,2004:65).

Müneccimbaşılık, on beşinci yüzyıl sonları ve on altıncı yüzyıl başlarında varlığı bilinen bir yapı olmasına rağmen; kurulduğu tarih tam olarak tespit edilememiştir (Aydüz, 1993:23).Uluğ Bey'in, Semerkant'ta kurduğu rasathanede çalışan *Bursalı Kadızade-i Rumi'nin* talebelerinden olan *Ali Kuşçu'nun* gelişiyle Osmanlı Devleti'nde ilk ilm-i nücum çalışmaları başlamıştır (Dalkırdan, 2019:27; Tez,1991:43).

Müneccimbaşılık on altıncı asrın ortalarına doğru bir kurum haline getirilmiştir. Müneccim-i sani ve müneccimlerden oluşan bu müessesenin oluşumunda devletin takvim, devlet adamlarının zayıç ihtiyacının karşılanması, aynı zamanda müneccim ve muvakkıtların idaresi hususu belirleyici olmuştur (Aydüz, 2006:167).

Müneccimbaşılar görev addettikleri astronomi ile ilgili olayları, güneş ve ay tutulmasını, deprem ve yangın felaketlerini titiz çalışmalarla takip eder, elde ettikleri bilgileri yorumlayarak saraya iletirlerdi (İhsanoğlu, 2009:321).Müneccimbaşların görevleri arasında en mühim olanı takvim düzenlemektir. Düzenlenen bu takvimler padişah ve sadrazama sunularak karşılığında "Nevruziyye" denilen birtakım ihsanlar kendilerine sunulurdu(Uzunçarşılı,2014:358). Müneccimbaşılar, yapmış oldukları vazifelere göre çeşitli gelirler elde etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde takvim hazırlamak yalnızca müneccimbaşının göreviydi. Müneccimbaşılar her yıl düzenli bir şekilde hazırlamış oldukları zayıçeler ve imsakiyelerin takdimleri karşılığında atıyye ve bağış almışlardır. Osmanlı Devleti'nde askeri sınıfa üç ayda bir verilen ulufe müneccimbaşılara her ay verilmekteydi. Bunlardan başka padişahın dağıtmış olduğu cülus bahşışleri, günlük şeklinde verilen tayinat ve inamatlara ek olarak arpalık tasarrufları da müneccimbaşların gelirleri arasında yer almaktaydı (Aydüz, 1995:168-173).

Namaz vakitlerinin tayini ve diğer astronomik çalışmaların yapıldığı yer olan 'muvakkithane'lerin sorumluluğu da yine müneccimbaşıya aitti. Müneccimbaşılar kendi görevleri dışında, özellikle ilmiye sınıfının üstlendiği işlerden müderrislik ve kadılık gibi görevlerde aktif olarak yer almışlardır. Vakanüvislik, hekimbaşılık gibi farklı görevlerde bulunan müneccimbaşılar olduğu gibi tarikat şeyhi ve hattat olan müneccimbaşılar da bulunmaktaydı. İlmiye sınıfından olmaları dolayısıyla paye alabilen müneccimbaşılar, kendilerine has özel bir elkaba da sahiplerdi. Merasimlerde giydikleri "örf" denilen bir başlık ve "sincefli aba" denilen özel bir kıyafetleri bulunmaktaydı (Aydüz,1995:165-174; Özçelik,2018:90).

Osmanlı Devleti'nde münecimbaşılık kurumunun tesisinden kaldırılışına kadar toplamda otuz yedi münecimbaşının görev yaptığı bilinmektedir. Klasik dönemde Münecimbaşılık müessesesi sayesinde kültür çalışmaları alanında oldukça verim alınmış ve birçok eser ortaya çıkarılmıştır (İhsanoğlu,2013: 321-323).

Osmanlı İmparatorluğu'nda görev alan ilk münecimbaşı hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. İlk Olarak; Sultan II. Bayezid döneminde Seydi İbrahim bin Seyyid'in atanan ilk münecimbaşı olduğu bilgisi mevcuttur(Aydüz,1995:164).

Ayrıca ilk münecimbaşı hakkında II. Selim tarafından atanan Takiyüddin el-Rasid'in olduğu hususunda da görüşler bulunmaktadır. III. Murad'ın emriyle bir rasathane kuran Takiyüddin, yaşadığı yüzyılın en gelişmiş denilebilecek teknolojisini ortaya koymuştur. Bu gözlemevi sayesinde birçok ilmi çalışma gerçekleştirebilmiştir(İhsanoğlu:2013:323; Unat, 2013:122).

Osmanlı sultanları, genel olarak münecimlerin fikirlerine önem vermişler ve yapacakları her işte onların yorumlarını dikkate almışlardır. Eşref saati denilen bir zaman diliminde yapılan işlerin, daha güzel sonuçlanacağına inanmışlardır. Öyle ki has ahır atlarının çayıra çıkarılmasından, ziyafet saatinin başlangıcına kadar daha önce de bahsedildiği üzere her pek çok olayın münecimbaşı tarafından belirlenen bir eşref saat tayinine göre belirlendiği kaynaklarda mevcuttur (Uzunçarşılı:2014:356; Unat,2006:65). Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethine karar verdiğinde son hücum için hareket etme saatini, münecimlerin belirlemiş olduğu bir eşref saate göre düzenlemiştir. Yine bir diğer Osmanlı padişahı olan III. Mustafa, münecimlerin yorumlarına o kadar değer vermiştir ki yaptığı her işte onlara danışmıştır. Bunun yanı sıra münecimlerin yorumlarına önem vermeyen padişahlarda bulunmaktadır. Mesela Sultan I. Abdülhamid yapacağı işlerde münecimlerin yorumlarını dikkate almamıştır Sultan Abdülhamid'in zayıfca ve eşref saate itibar etmediği, fakat bu köklü geleneği yok saymayarak teşrifat kuralları gereği uygulanmasına izin verdiği de bilinmektedir. (Uzunçarşılı,2014:356; İhsanoğlu: 2013: 273).

İşlerini münecimbaşılardan yorumları çerçevesinde yapmayan bir diğer padişah da III. Selim'dir. Sultan Selim de tıpkı Sultan Abdülhamid gibi teşrifat kuralları gereği ilm-i nücumun uygulanmasına karşı çıkmamıştır. Her iki padişah da örfi bir gelenek olan münecimbaşılığın bir kurum olarak varlığını kabullenmiş, fakat onların görüşlerini yok sayma politikasını benimsemişlerdir (Aydüz, 1995:180).

Münecimbaşılara bağlı olan kurumlar sırasıyla; *İstanbul Rasathanesi, Mekteb-i Fenn-i Nücum ve Muvakkithaneler* idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun on beşinci ve on dokuzuncu yüzyılları arasında istikrarlı bir şekilde var olan münecimbaşılık müessesesi son münecimbaşı Hüseyin Hilmi Efendi'nin vefat etmesi üzerine kaldırılmıştır. Cumhuriyet döneminde başmuvakkitlik adıyla yeni bir müessese kurulmuştur (Aydüz, 1995:165-166; Unat,1999:32).

3. Münecimbaşı Mehmed Çelebi'nin Hayatı

Münecimbaşı Mehmed Çelebi'nin hayatı ile ilgili detaylı bilgi pek bulunmamaktadır. Hakkında yazılan bilgilere bakıldığında, Mehmed Çelebi'nin, İstanbul doğumlu olduğu babasının ise devşirme kökenli olduğu öğrenilebilmektedir. Babasının adı Ali olup XV/XVI. asrın meşhur astronom, astrologlarından. Gençliğini, ilimden uzak olarak geçiren Mehmed Çelebi, daha sonra taşrada aldığı matematik ve ilm-i nücum eğitimiyle münecimbaşılığa bir diğer ifadeyle reisü'l müneciminliğe kadar yükselmiştir. Şehzade Camii muvakkıtlığı yaptığı sırada hazırlamış olduğu takvimler çok beğenilmiş ve münecimbaşılığa tayin edilmiştir (Aydüz, 1993:168-169; İhsanoğlu:2017:268; Bursalı,1975:280). Yaşadığı dönemde *Fenninde mahir, emsali nadir* olarak telakki edilen Mehmed Çelebi, Sultan III. Mehmed ve IV. Murad dönemlerinde münecimbaşılık vazifesini ifa etmiştir (Dalkırdan,2019:36). Mehmed Çelebi, münecimbaşı olarak Osmanlı'da ilk ahkâm takvimini yazmasıyla meşhurdur. Çeşitli dillerde bulunan astronomi ve astroloji ile alakalı kitaplardan yararlanarak yazmış olduğu *Usûl-i Ahkâm-*

ı *Sâl-i Âlem* adlı eserinde, eseri yazma gayesini, kendisinden Türkçe bir eser yazmasının istendiğini ve bu eseri de Arapça, Farsça ve Frengi dillerinden yapmış olduğu çeviriler sonucunda hazırladığını belirtmiştir(M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.39a).

Ahkâm takvimleri, padişah ve devlet büyüklerinin başlarından geçen her türlü olayın müneccimbaşı tarafından yorumlanmasına dayanmaktadır. Ancak bu takvimlerdeki hükümler üstü kapalı ve genel ifadelerle yazılırdı. Müneccimbaşı Mehmed Çelebi de hazırlamış olduğu ahkâm takvimlerinde padişah cülusları ve vefatlarını doğru bir şekilde bilmiş ve önceden haber vermiştir. Kaynaklarda aktarıldığına göre; Sultan I. Ahmed ve Sultan II. Osman'ın vefatlarını ilm-i nücüm ilmini esas alarak önceden tahmin edebilmiştir. Bu durum, Mehmed Çelebi'nin itibarını daha da arttırarak; yaşadığı devirde ilminde meşhur olmasını sağlamıştır (İhsanoğlu, 2017:268).

Genel olarak astrolojiye ait eserler kaleme alan, hazırladığı takvimler ve müneccimbaşı olduğu dönemde yapmış olduğu isabetli yorumlarla adından bahsettiren Mehmed Çelebi,(Zilhicce 1040) 1631 yılının Temmuz ayında İstanbul'da vefat etmiştir (Aydüz, 1993:169)

3.1. Müneccimbaşı Mehmed Çelebi'nin Eserleri

Müneccimbaşı Mehmed Çelebi, genel olarak astroloji ilmi konulu eserler kaleme almıştır. Yazdığı eserler büyük bir ilgi görmüş uzun yıllar birçok çalışmaya kaynaklık etmiştir. Kaleme aldığı eserleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1.*Usûl-ü Ahkâm-ı Sâl-i Alem:*
- 2.*İhtiyârât Risalesi.*
- 3.*Cami' el-Ahkâm.* Ahkâm-ı nücüm ve tali'sâle dairdir.
- 4.*el-Mevâlid fi ilmi'l-Mikat.*
- 5.*İstihrâc-ı Takvim*
- 6.*Ahkâm-ı Tâ'i-i Mevlüd.*
- 7.Ahkâm-ı Nücüm(Aydüz, 1993:170-171).

3.1.1. Müneccimbaşı Mehmed Çelebi'nin "Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem"Adlı Eserin İçerik ve Değerlendirmesi

Çok sayıda ulemanın saygın bir eser olarak kabul ettiği bu eseri, müellif, Arapça, Farsça ve Avrupa dillerinde yazılmış farklı kaynaklardan istifade etmek suretiyle kaleme almıştır. Bu eserin aynı zamanda *Usûl-i Ahkâm-ı fi'n-nücüm*, *Risale fi Ahkâm-ı nücüm* adlarıyla istinsah edilmiş farklı nüshaları da bulunmaktadır (Aydüz, 1993:170). Buradan hareketle yapılan inceleme sonucunda eserin beş farklı nüshasının günümüzde arşiv ve kütüphanelerde bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlar, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde 19 Hk 3014 83 varak 27 satırlık, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları'nda H. 511 arşiv numarasıyla kayıtlı; 53 varak 23 satırlık nüsha ki bu nüsha Selim Öner tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak çalışılmıştır. Bir diğer nüsha, Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları'nda R 1268 arşiv numarasıyla kayıtlı 62 varak 17 satırlık ve son nüshası da Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde 34 Nk 2790/4 arşiv numarasıyla kayıtlı nüshalardır. Diğer nüshalar hakkında bir çalışma yapılmadığı da yine bu araştırma sonucunda saptanmıştır.

Bu çalışmada incelenen nüsha ise *Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem* adıyla Ankara Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 890/1 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

Eserin incelediğimiz nüshasına ait künyesine ilişkin bilgiler şu şekildedir:

Bulunduğu Yer: Milli Kütüphane-Ankara Yazmalar Koleksiyonu

Arşiv No: 06 Mil Yz A 890/1

Eser Adı: Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem

Konu: Astroloji ve Astronomi Bilimi

Müellif: Mehmed Çelebi

İstinsah Tarihi: Bilinmiyor

Telif Tarihi: Bilinmiyor

Ölçü: 203x127-143x68 mm.

Varak Sayısı: 38

Satır Sayısı: 23

Yazı: Nesih

Kağıt: Taçlı geyik filigranlı Avrupa

Cilt: Serlevha ve baş yaprak cetvelleri yıldızla çekilmiştir. Söz başları kırmızı mürekkeplelidir. Sırtı, sertabı ve kenarları yıpranmış kahverengi meşin, satırları ebru kağıt kaplı, miklebli mukavva bir cilt içerisindeydir.

Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem adlı yazma eser, astronomi ve astroloji ilmini içermektedir. Mehmed Çelebi, bu eserle ahkâm takvimi hazırlarken nasıl bir yöntem izleneceğini anlatmıştır. Eserin birden fazla nüshasının bulunması ne denli ilgi ve alaka gördüğüne dair fikir vermesi açısından önem arz etmektedir. Sade bir Türkçeyyle yazılan eser, Osmanlı Klasik Dönem bilim dili olan Arapça, Farsça dilinde kelime ve tamlamaları yoğun bir şekilde içerir.

Eser, *usûl-i ahkâm-ı sâl-i âlem telif Mehmed Çelebi ser-münecciman-ı sadık ammâ tali-i sâl-i âlem evvel vakittedir kem âf-tâb-ı burc-ı hamelin evvel saniyesine tahvil ede bes evvel vaktin tâli-ine tâli-i sâldirler*, ibaresiyle başlamaktadır (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.1b). Buradan hareketle de eserin müellifi hakkında yıllık bir takvim hazırladığına dair bilgiye erişilebilmektedir.

“*Hükmetmeğe sebeb olur bir nazarın kuvvetini artırmağa mukavvidirler bes müneccim olan kimesneye lâzımdır mukavvımu za ‘af her vakitte nicedür görüp anâ göre hükmettihrâc eyleye.*” ibaresiyle de hükmet verileceği zaman bu unsurların göz önünde bulundurulması gerektiğine değinilmiştir(M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.59b).

Eserin içeriği de gezegenler, yıldızlar, güneş, ay, ayın menzilleri ve astronomi hesaplamalarını ifade eden kavramlar çerçevesinde şekillenmiştir. Bu yıldızların *Şems, Kamer, Utarid, Mirrih, Müşteri, Zühre, Zühal* olarak sıralandığı ve buldukları konumlara göre etkilerinin ne olacağı eserde ayrıntılı olarak belirtilmiştir (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.4a).

Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem adlı eserde sıkça yer verilen diğer bir husus ise burçlardır. Burçların buldukları konumlar, yapılarının ve etkilerinin ne şekilde olduğu ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Burçların *akrep, cedi, cevza, delv, esed, hamel, hut, kavs, mizan, seretan, sevr, sünbüle* isimleriyle belirtildiği ve kavuşumlarından (kıran) oluşan olayların yeryüzünde ve insanlar üzerinde etki ettiği hususların da ne olacağı eserde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1).

Ayrıca eserde On İki Hayvanlı Türk Takvimine de yer verilmiştir. Takvimde *Muş, Gav, Pars, Hargüş, Semek, Mar, Esb, Ganem, Maymun, Makiyan, Seg, Hük* isimleri sıralanmış ve o yıla ismi verilen hayvanın doğasında bulunan yapısının yeryüzüne nasıl sirayet ettiği anlatılmıştır. Bunların sonucunda oluşabilecek doğal afetler, kıtlık ve bolluk, salgın hastalıklar, yağışlar vs. detaylıca anlatılmıştır(M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1). Buradan hareketle Osmanlı Devleti’nde örfî geleneklerin varlığını ilim konularında da hissettirdiği çıkarımında bulunulabilmektedir. Nitekim eski Türk gelenekleri devletin her kademesinde farklı şekillerde varlığını kuruluştan yıkılışa giden süreçte muhafaza edebilmiştir.

Eserde yer alan diğer bir husus da gezegenlerin, yıldızların ve burçların farklı ülke ve şehirler üzerinde gerçekleştirdiği etkileri ele almasıdır.

Bu ülke ve şehirler Çin, Türkistan, Mekke, Yemen, Bağdat, İran, Hindistan, Bağdat, Yemen, Kandahar, Keşan, Mısır, İstanbul şeklinde sıralanarak buralarda oluşabilecek afetler, salgınlar, bolluk, kıtlık, savaş ve sulh dönemleri de yine ilm-i nücum ekseninde anlatılmıştır (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1).

Genel olarak ise eserde ele alınan konuları şu şekilde sıralayabiliriz; güneş ve ay tutulmaları, gezegenler, yıldızlar, burçlar, bunların bir araya gelmesinden ötürü etkilerinin padişah, ulema, tüccar diğer esnaf ve halk üzerinde oluşabilecek etkilerine değinilmiştir. Yeryüzüne olan etkiler çoğunlukla depremler, salgınlar, yangınlar, mevsimlerin durumu, yağışlar, kuraklıklar, kıtlık, bolluk, ucuzluk, pahalılık, savaşlar vs. şeklinde çıkarımlara zemin hazırlamıştır. İnsanlar üzerinde oluşabilecek etkileri ise müellif fiziksel ve ruhsal olarak detaylandırmıştır. Vücut yapıları güçlü, güçsüz, kuvvetli, kuvvetsiz, uzun veya kısa boylu, zeki, iyi huylu, çalışkan, cömert, uzun ömürlü veya tam tersi özellikler yine bu bağlamda sıralanmıştır. Karakter özelliklerinin ise kurnaz, kötü ahlaklı, cimri, ömrü kısa ve benzeri örneklerle tarif edilmiştir (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1).

Mehmed Çelebi, *Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem* adlı bu eserinde bazı konuları bablara ayırmıştır. Bu babları şu şekilde sıralanmıştır:

- Üçüncü bâb kıran bahsin beyanında on iki burç (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.24a) .
- Dördüncü bâb seb'a-i seyyarenin kıranları ahkâmını beyân eder (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.27b).
- Beşinci bâb re's zenebin on iki burc daimtizâcların bildürür (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.28a).
- Altıncı bâb-ı seb'a-i seyyârenin tâli-i tahvil-isâlde her burc da bulunduğu üzere ahkâmını beyan eder (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.30a).
- Yedinci bâb kırân-ı aleviyyen ahkâmındadır (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.36a).

Ayrıca eserde tali-i sal-i alemde beş türlü ahkâm çıkartıldığından şu şekilde bahsedilmektedir. Öncelikle halkın her kesiminden insanların ahvallerinin ayrı ayrı belirtildiği görülmektedir. Padişah ahvali, vezirlerin ahvali, ulema ve askerlerin ahvali, küttabların ve ehli sük'un ahvalleri daha sonra avam-ı nâsın ahvallerinin farklı şekilde eserde bahsinin geçtiği belirlenebilmektedir. İkinci olarak o yılda halkın sıhhatinin nasıl olacağı ve ortaya çıkması muhtemel hastalıkların azlığı veya çokluğuna değinilmiştir. Üçüncü sırada bahsi geçen yılda yapılacak olan savaşlar, kavgalar ve nihayetinde zuhur edecek olan barış sürecine değinilmektedir. Dördüncü bahis konusu o yıl içinde mahsulün niceliğine yani azlığı, çokluğu, ucuzluğu ve kıtlığına vurgu yapılmıştır. Beşinci olarak o yılın yaz ve kış mevsiminin sıcaklığı, soğukluğu, rüzgar, yağmur, deprem, şimşek, dolu gibi alametlerin ahvali açıklanmıştır. Bunlardan sonra her ayda mevcut yıldızların kavuşumlarının neticesinde açılacak farklarına göre yaptıkları etkiler ele alınır ve daha sonra ay ve güneş tutulması hangi burçta gerçekleşmişse ve hangi gezegenin etkisine maruz kalmışsa ona göre açıklamada bulunulur. Bu tutulmalar nerede gerçekleşmişse etkileri oralarda ortaya çıkar, şeklinde açıklamalara da yer verilir. (Ç.H.İ.H.K,19 HK 3014,v.50a-51b). Bunların yanında Padişahların ahvali anlatılırken bu gezegenlerin bulunduğu onuncu ev baz alınır. Mesela İstanbul'da tali-i sal olsa onuncu hane sahibi cedi(oğlak) olsa ve gezegeni zühal (satürn) olur. O yılda yapılan ahkâm bu cisimlerin etkisi doğrultusunda çıkartılır. Buna göre bir zayıfca hazırlanarak burçlar yazılır. Padişahın tali-i cedi kabul edildiğinde, vezirler ve askerlerin hanesi delv (kova) olur. Akraba ve hareket hanesi hüt (balık) olur. Mülk ve emlak memleket hanesi hamel (koç) olur. Zevce ve nikah hanesi seretan (yengeç) olur. Mevt, havf ve nekbet hanesi esed (aslan) olur. Sefer, gazâ ve cihad hanesi sünbüle (başak) olur. Hükümet, saltanat, rey ve tedbir hanesi mizan (terazi) olur. Dostları ve

ümmîd hanesi akrep olur. Düşman ve nekbet, zillet hanesi kavs (yay) olur. Bu bilgiler doğrultusunda ahkâm çıkartılır. Buna göre; cedi padişahın tali-i farz edilirse gezegeni zühaldir, padişahın kuvvetine ve sıhhatine rey ve tedbirinin isabetli olmasına, eğer ikincide bulunsa ki delvdir mal ve hazinelerinin ziyade olmasına, ensarının kuvvetine, tahsil-i mal hususuna, üçüncüde bulunsa o yılda hüküm, siyaset ve tedbir-i memleket ile mukayyed olup bazı şehirler feth etmelerine ve hükümeti bütün alemde güçlü olmasına delalet eder. Aynen bu şekilde diğer gezegenler ve etkisinde kalan burçlar hangisi ise ona göre bir zayıfça hazırlanarak ahkam çıkartılır. (M.K.Y.K,06Mil Yz A 890/1,v.41b,41a)

Eserin sonunda Mehmed Çelebi, besmele çekerek bu kitabı yazarken faydalandığı Arapça, Farsça ve Efrenci dillerinden topladığı ilm-i nücüm eserlerinden çeviri yaparak istifade ettiği bilgileri bu eserde kaleme aldığını ifade eder. Bu kitapla ilm-i nücümdan ahkâm-ı sâl-i âleme bağlı olan meselelerin gerekli yolunu bu meşhur kitapla beyan ettiğini de yine ifade eder(M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.39a,40b).

3.1.2. Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem Adlı Eserin İki Nüshasının Kıyası

Müneccimbaşı Mehmed Çelebi'nin yazdığı ve daha sonra istinsah edildiği tespit edilen Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem adlı eserin her iki nüshasında da yıldızlar, burçlar ve gökyüzünde bulunan gezegenlerin yeryüzüne olan etkileriyle alınmıştır. Konusu ve yazarı aynı olsa dahi yapılan inceleme sonucunda nüshalar arasında bulunan farklılıkların oldukça fazla olduğu saptanmıştır.

Her iki nüsha arasında göze çarpan ilk fark, nüshaların aynı konuları ele aldıkları halde birebir kopya edilmemiş olmasıdır. Diğer bir fark da yazılan metinlerdeki sayfa ve sıra sayısının farklı olmasıdır. A harfi ile kodladığımız nüsha 62 yaprak 23 satırdan oluşturulmuşken, B harfi ile kodladığımız nüsha 83 yaprak 27 satırdan oluşturulmuştur. Yapılan inceleme sonucunda B nüshasında sayfa sayısının fazla olmasının en büyük nedenlerinden bir tanesi konulara geniş yer verilerek bütün ayrıntılara değinilmiş olmasından kaynaklanmıştır. Üzerinde çalıştığımız A nüshasında konular ayrıntılı verilse dahi bazı kısımlar ele alınmamıştır. Mesela burçlar konusu her iki nüshada da ele alınmış olmasına rağmen; burçların bulunduğu konular ve girdikleri evlere göre etkileri B nüshasında daha uzun ve ayrıntılı olarak ele alınmıştır(Ç.H.İ.H.K, 19 Hk 3014,v.15a,18b). Buradan hareketle B Nüshasının eserin orijinaline daha yakın bir içeriğe sahip olduğu çıkarımında bulunulabilir.

Bir diğer örnek ise her iki nüshanın da giriş kısımlarının farklı olmasıdır. B nüshasının giriş kısmında Mehmed Çelebi bu eseri yazma amacını açıkça ifade ederek şu şekilde bir giriş yapmıştır:

"1)usûl-i ahkâm-ı mevâlid telif ser-müneccimîn Mehmed Çelebi2) Besmele 3) Hamd ve salavat ifadeleriyle yaratıcı ve islam peygamberine övgüler sıralanmıştır 4) ammâ bâde de bu muhtasarun tercüme ve telîfi ve tahrîr ve tastirine sebep bu 5) oldı ki tevfiğ-i Rabbani muvaffak düşüp günlerde bir gün ol fahru'l- 6) muhârem ve'l-mukrebîn ve umdetü'l-ayâninde's-selâtinzü'l-mecdv'e'l-bahâ 7) ve sahîbi'l-arz ves-senâ muhibbü'l-ulemâ ve mürebbiyü'l-ukalâ olan bâbü's- saâde 8) ağası İsmâil ağa ibn-i Muhammedü'l-Malâti Hazretlerinin huzûr-ı şeriflerinde 9) hâzır iken emr-i şerifleri bu bendelerine ahkâm-ı nücümdan tâli-i 10) mevlûda ve ahvâl-i âleme müteallik bir türkî kitâb terceme ve ihzârı 11) için emri cârj olup emr-i şeriflerine imtisâlen bu fakîr-i pür-taksîr

12) dahi Arabî ve Fârsî ve Firengî kitâblarun zübdelerinden cem ve tahrir edüp 13) huzûr-ı izzetlerine arz eyledüm ümmîddür ki eltâf-ı aliyyelerinden hatâ14) ve kusûrın afv buyurup nazar-ı kabullerine muazzez kıla" (Ç.H.İ.H.K,19 HK 3014,v.8b) öncelikle bu nüshada eser ve yazar adı geçmekte olup, daha sonra besmele, hamdele kısımları ve peygambere ve ashabına dua ederek esere başlanmış olduğu görülmektedir.

Sonrasında bu kitabı yazması için Babü's-saade ağası İsmail Ağa tarafından emir aldığını belirterek; Arapça, Farsça ve Frengi dillerinde yazılan eserlerden topladığı bilgilerle bu

kitabı yazdığını açıklamıştır. A nüshasında ise giriş kısmında müneccimbaşı eserin adını ve kitabı telif edenin kendisi olduğunu belirtmiştir. Arkasından ahkâm ile ilgili konuları uzunca ele almıştır.

Mehmed Çelebi A nüshasının sonlarına doğru şu şekilde;

“17)Besmele 18)hamd ve şükür, peygambere selam ve salavat 19) ammā bād bu fakir-i pîr ü taksîr 20) ezaî-ı ibād'il-lah Muhammed bin Âli er-Reisül Müneccimin bu kitab 21) Arabî ve Farisî ve Efrencî lisân üzerine telif olunmuş ilm-i 22) nücûm kitâblarından istinbat edüp tercüme ve cem kılup” (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.39a,40b) tekrar bir giriş yaparak, bu eseri farklı dillerden topladığı kaynaklardan bir araya getirerek yazdığını ifade etmiştir, ancak eseri neden yazdığı kısmına değinmemiştir.

A nüshasında yer almayan farklılıklardan bir diğeri de, astronomik hesapların yer aldığı tablo ve cetvellere yer verilmemiş olmasıdır. B nüshasında, burçlar ve gezegenleri ifade eden sembollere, astronomik hesaplamaların derece ve konumlarının bulunduğu cetvellere genişçe yer verilmiştir³. Yine A nüshasında ele alınan On iki hayvanlı Türk takvimine dair olan bölüme B nüshasında yer verilmemiştir (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.18a,21b).

Sonuç

Müneccimbaşı Mehmed Çelebi'nin yazdığı astronomi ve astroloji biliminin konu edildiği Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem adlı eser, ahkâm takvimi hazırlarken nasıl bir usülle ele alınması gerektiğini anlatan bir içeriğe sahiptir. Eserin aynı adla yazılmış beş farklı nüshası bulunmaktadır. İncelediğimiz iki farklı nüshanın konu ve içerik bakımından aynı, fakat konuları ele alış tarzı açısından farklı olduğu görülmektedir. A kodlu nüshanın varak ve sıra sayısı yönünden B kodlu nüshadan daha az olduğu görülmektedir. B nüshasında konular daha ayrıntılı ve uzun olarak ele alınmıştır. A nüshasında konular benzerlik gösterse dahi daha kısa ele alınmıştır. Her iki nüshada da eksik kısımların olduğu tespit edilmiştir. Nüshalar arasında oluşan bu farklılıkların yazarın kendi inisiyatifimi yoksa sonradan kopya edilirken yazan kişinin bu şekilde ele almış olmasından mı kaynaklandığı bilinmemektedir. Muhtemeldir ki eserlerin ikisi de istinsah ürünü olup B nüshası içeriğinin daha ayrıntılı olması ve verilen bilgilerin ispata daha yatkın olması dolayısıyla orijinal nüshaya daha yakın bir durumda bulunmasıdır.

Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem yazıldığı döneme dair içerdiği geniş ve sağlam bilgiler sayesinde sosyal bilimler alanında yer alan Tarih, Coğrafya, Türk Dili ve Edebiyatı, Felsefe, ve Bilim Tarihi alanlarında çalışacak olanların istifade edeceği bir eserdir. Nitekim eserin bazı nüshalarının henüz çalışılmadığı da saptanmış olup yapılan benzer çalışmaların da eserin orijinal nüshasına ilişkin çıkarım yapılmasına olanak sağlayacağı da aşikârdır.

Kaynakça

- Aydüz, S. (1993). *Osmanlı Devleti'nde müneccimbaşılık ve müneccimbaşılar*. İstanbul: (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Aydüz, S. (1995). *Osmanlı Devleti'nde müneccimbaşılık*. Osmanlı Bilimi Araştırmaları (1), 159-207.
- Bakkal, A. (2013). İslâm astronomi tarihinde İbn Rüşd: Büyük İslâm Filozofu İbn-i Rüşd. *Diyanet Dergisi*, (XLVIII/3): 195-208.
- Bursalı, M. T. (1975). *Osmanlı müellifleri 3*, İstanbul: Meral Yayınevi.
- Dalkırdan, T. (2019). *Osmanlı'da İlm-i Nücûm ve Müneccimler (1580-1839)*. Mersin: (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Fehd, T.(2000). *İlm- i Ahkâm-ı Nücûm, DİA*, İstanbul, (22), 125-126.

³Ek-1

- Fehd, T.(2000). *İlm-i Felek, DİA*, İstanbul, (22), 126-129.
- İbn-i Haldûn, (1377). *Mukaddime*. (H. Kendir, Çev.), Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul:2004/ 1.
- İhsanoğlu, E. (1996). *Büyük Cihad'dan Frenk Fodulluğuna*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İhsanoğlu, E. (2009). *Osmanlı Uygarlığı (I)*. (H. İnalçık, ve G. Renda, Dü) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İhsanoğlu, E. (2013). *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi (I)*. İstanbul: IRCICA Yayınları.
- İhsanoğlu, E. (2017). *Osmanlı Bilim Mirası (II)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Müneccimbaşı Mehmed Çelebi, *Usul-i Ahkam-ı Sal-i Alem*, M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1
- Nasr, S. H. (2006). *İslam ve Bilim 'İslam Medeniyetinde Pozitif Bilimlerin Tarihi ve Esasları'*. (İ. Kutluer, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Önler, S. (2016). *Usul-i Ahkam-ı Sal-i Alem*. Eskişehir: Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- Özçelik M., E. (2018). *Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık ve Müneccimbaşı Hüseyin Efendi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- Pingree, D. (1963). *Astronomy and Astrology in India and Iran*. ISIS, LIV: 241-242.
- Salıba, G.(1992). *The Role Of The Astrologer In Medieval Islamic Society*. Bulletin D'études Orientales, Sciences Occultes Et Islam, (44), 45-67.
- Sezgin, F.(2008). *İslam'da Bilim ve Teknik*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul:(1).
- Sezgin, F. (2008). *İslam'da Bilim ve Teknik (II)*. İstanbul: Kültür A.Ş Yayınları.
- Şuşar, M.(2008). *1682 Tarihli Müneccimbaşı Defteri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, (Yüksek lisans tezi).
- Tez, Z.(1991). *Ortaçağ İslam dünyasında bilim ve teknik*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Unat, Y. (2013). *İlkçağlardan günümüze astronomi tarihi*. Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- Unat, Y. (1999). *Osmanlı astronomisine genel bir bakış*. *Osmanlı*, Ankara, (8), 1-17.
- Unat, Y.(2006). Tarih boyunca Türklerde astronomi. *15. Ulusal Astronomi Kongresi*, İstanbul Kültür Üniversitesi, 27 Ağustos- 01 Eylül.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devletinin saray teşkilatı*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Zeki, S.(2004). *Âsâr-ı Bâkiye*, (M. Dosay Gökdoğan, R. Demir, M. Kılıç, Çev). III, 3, Ankara:Babil Yayın Dağıtım.

EK-1: Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesinde kayıtlı olan nüshadan bir cetvel örneği (Ç.H.İ.H.K,19 HK 3014,v.50b)

جدول قوت الارض از درجه مشرق تا قوت

مکن شرف		مکن شرف		مکن شرف	
مکن شرف	مکن شرف	مکن شرف	مکن شرف	مکن شرف	مکن شرف
۱	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۲	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰
۳	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰
۴	۴۰	۴۰	۴۰	۴۰	۴۰
۵	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰
۶	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰
۷	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰
۸	۸۰	۸۰	۸۰	۸۰	۸۰
۹	۹۰	۹۰	۹۰	۹۰	۹۰
۱۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
۱۱	۱۱۰	۱۱۰	۱۱۰	۱۱۰	۱۱۰
۱۲	۱۲۰	۱۲۰	۱۲۰	۱۲۰	۱۲۰
۱۳	۱۳۰	۱۳۰	۱۳۰	۱۳۰	۱۳۰
۱۴	۱۴۰	۱۴۰	۱۴۰	۱۴۰	۱۴۰
۱۵	۱۵۰	۱۵۰	۱۵۰	۱۵۰	۱۵۰
۱۶	۱۶۰	۱۶۰	۱۶۰	۱۶۰	۱۶۰
۱۷	۱۷۰	۱۷۰	۱۷۰	۱۷۰	۱۷۰
۱۸	۱۸۰	۱۸۰	۱۸۰	۱۸۰	۱۸۰
۱۹	۱۹۰	۱۹۰	۱۹۰	۱۹۰	۱۹۰
۲۰	۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰
۲۱	۲۱۰	۲۱۰	۲۱۰	۲۱۰	۲۱۰
۲۲	۲۲۰	۲۲۰	۲۲۰	۲۲۰	۲۲۰
۲۳	۲۳۰	۲۳۰	۲۳۰	۲۳۰	۲۳۰
۲۴	۲۴۰	۲۴۰	۲۴۰	۲۴۰	۲۴۰
۲۵	۲۵۰	۲۵۰	۲۵۰	۲۵۰	۲۵۰
۲۶	۲۶۰	۲۶۰	۲۶۰	۲۶۰	۲۶۰
۲۷	۲۷۰	۲۷۰	۲۷۰	۲۷۰	۲۷۰
۲۸	۲۸۰	۲۸۰	۲۸۰	۲۸۰	۲۸۰
۲۹	۲۹۰	۲۹۰	۲۹۰	۲۹۰	۲۹۰
۳۰	۳۰۰	۳۰۰	۳۰۰	۳۰۰	۳۰۰

A kodlu nüshanın baş sayfası (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.2b)

اصول کلام سال عالم تا کیف محمد جابی بن محمد
اما طالع سال عالم اول وقتدر کم افتاب برج حملک
اول ثانیه سنه کویز اویه بیوا اول وقتک طالعنه طالع
سال دیر لر **اما** طالع سال یکی نوعدر بری طالع سال
عالمدر که قبه الارض طولنه استخراج اولور که طولی
ص و عرض **ح** درجه و بری دخی هر شهرک طولنه و عرضنه
استخراج اولور اکا طالع شهر در لر لکن مکاء متقدیمین
قول و زرینه هر سنه طالعن طوتد و غک شهرک ابتدا
بناسنه دوشن زینجه ضبوط کرددر بعضا کما مدن
استدلال اولنه بوایشه ممکن دکدر اما که طالع قبه
نظر ایدوب کوره سن کم صا حب طالع وانتهاه طالع قرن
و صاحب قمری و مبتنز و ستولی نه کوکیدر وقت و سعادت لر
و ضعف و نحوست لرین اگر ذاتی و عرضی قوتلری و سعادت لر
و ارایشله دلیلدر جمیع عالمک سعادت نه و قوتنه **و اگر**
ضعف و نحوستلری و ارایشله دو کلی خلقک و جملة قطارک
و مالک کلای ضعف و نحوستنه دلیلدر **اگر** دلیلک بعض سعادت
و بعض نحوست و لور احوال عالم میان اوله مبتنز و لا کو کبک حکمی
سعادت قوی یه سعادت **اگر** ضعف یه نکتته و نحوستنه دلیلدر
بوقیاس او ز دینه اخذ اولنه **فصل** اما احوال پاشاهی پلای
مراد ایلسک طالع مولود نندن و یا جلوسندن استدلال ایدر
اگر بونلو ضبوط دکلا ای طالع سنه دن کوردر کویز شمس کجیل

A kodlu nüshanın son sayfası (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.59b)

اتمکه سبب دلور بر نظر که بر نظرک قوتتی ار تر مغه مقوی
دیبر لوبس منجم اول کمنه یه لار مندر مقوی ومضتغف
هر وقتد هجدر کورب اکا کوره حکم استخراجه ایلله
والمستلام **فصل اول** دن ایکی بر جک هر برنده کوجک قرآن
اتمسنک احکامنی بنیا ایدر **قرآن** مشتری زحل ایلله حل چنده
واقع اولسه لچق و دون کشیلرک ذوالنه و اشرف
وصاحب صدر اولنلرک قوتنه و بعضا قیلده خصوصاً
حمل برجه منسوب اول شهر لرددیکی جا کله ظاهر
و خلقک آیین و رسوم اول عملکرده و تجرید اولسنه
ویکی آینلر و ناموس قوت طوباسکی عادت لری
یوما فیوما رونق بولوب ضرب و حرب چوق اولسنه
و عالی بنا لربنیاد اولوب مساجد و جوامع و صوامع
و معبد لری رونق بولسنه **قرآن مزج زحل** ایلله حل چنده
واقع اولسه و لایتنلرنده خصوصاً ارجینی ایلده لیشکر
جمع اولوب قسنة و جکلر اولسنه و اول عملکرده چوق اولق
اولوب طعام بولمیب و بهالوا اولسنه و بر قومک
ذوالنه و دهموی ضنه لکلر چوق واقع اولسنه و سکرک
فلاکت و نکبتلرینه و یوللرده و در بند لوده و آبی و
حر سزلرک کثرتنه و ظلم و ستمده رجمه نیک پراکنده لکنه
ویقون و کچی قسمنه آفت ایشمنه و بعض شهر لره آفت
افتد و هوا ده کدودت و محوت واقع اولسنه
و دغد و برق و قوعنه
قرآن

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %60
2. yazar katkı oranı : %40